

UGDYMAS IR VERTYBĖS

Vertybių ugdymo teoriniai ir praktiniai aspektai

Romanas Vasiliauskas

Docentas habilituotas
socialinių mokslų (edukologijos) daktaras
Vilniaus pedagoginio universiteto
Edukologijos katedra
Studentų g. 39, Vilnius
Tel. (8 5) 279 00 42

Straipsnyje aptariama vertybių samprata skirtingų tyrėjų požiūriu. Taip pat siekiama nustatyti vertybių vietą ugdymo proceso struktūroje. Ryškiniami ir vertybių objektyvumo ir subjektyvumo aspektai, vidinių ir išorinių sąlygų įtaka jų internalizavimui, vertybių ryšiai su individo poreikiais, interesais, idealais, tikslais ir įsitikinimais.

Pagrindiniai žodžiai: vertybė, gėrybė, vertybinės orientacijos, pažinimas, žinios, emocijos, elgesys, vertybiniai sprendimai.

Įvadas

Žmogus nuolat troško tobulėti, šimtmečius siekė tiesos, grožio, harmonijos, vertybėse įkūnijo tauriausius savo bruožus, ir jos, kaip visuomenės istorinės raidos patyrimo rezultatas, ilgainiui tapo sudedamąja individo ir visuomenės dalimi. Vertybės, kaip žmogaus santykis su būtimi, padeda jam orientuotis aplinkoje, atsirinkti iš aplinkos tuos ekonominio, socialinio, kultūrinio gyvenimo aspektus, kurie jam tampa subjektyviai svarbūs brendimo ir tolesnėje raidoje. Visi aplinkos objektai turi potencialios socialinės, kultūrinės, ugdomosios vertės. Pasaulio sklaida žmogaus sąmonėje per vertybes yra ontologinio pobūdžio, nes praėju-

sių šimtmečių susiformavusios skirtingų kartų, perduodamos iš kartos į kartą vertybės buvoja mumyse, jos įeina į mūsų būtį ir sudaro organinę mūsų pasaulėvokos visumą.

Filosofija, koncentruodama dėmesį į priežasties ir pasekmės ryšių lemiamą pasaulį (ontologinis tyrimo aspektas), ilgainiui pastebėjo, kad tikrovės objektams būdinga ir subjektyvi prasmė. Vertės ir prasmės klausimas yra filosofinis, nes iš individo reikalaujama atsakyti, kas jam svarbiausia gyvenime, kokia jo pozicija pasaulio ir kitų atžvilgiu. Aksiologija ieško atsakymų į klausimus, kas žmogui vertinga, kurias vertybes iš daugelio prasminga pasirinkti. Žmogus, gyvendamas ne tik daiktų, reiškinių,

bet ir prasmų pasaulyje, negali nevertinti jame vykstančių reiškinių ir gyvenimo socialinės kaitos. Individas siekia rasti gyvenimo prasmę, prasmingai integruotis į materialųjį ir dvasinį pasaulį. Kaip teigia V. Aramavičiūtė, „orientacija į prasmę laikytina pagrindine žmogaus orientacija, prasmų siekimas bei įgyvendinimas – tikrąja žmogaus paskirtimi, o gebėjimas pasirinkti ir atsakyti už savo pasirinkimą – prasmingo gyvenimo sąlyga“ [1, p. 33]. Šiuo požiūriu vertybės yra prasmų visuma, nepaisant to, jos yra negatyvios ar pozityvios, vienodai reikšmingos.

Taigi vertybės yra svarbi pedagogikos mokslo tyrimo sritis, nagrinėjanti „ugdymą kaip faktą“, „ugdymą kaip kultūros faktą ir reiškinį“. Ugdymas, kaip kultūros faktas ir reiškinys, egzistuoja šiuolaikinėje ir praeities visuomenėje. Žmogus nuolat sąveikauja su praeities ir dabarties pasauliu. Iš individo ir aplinkos santykio išplaukia vertybių pajauta. Vertybė atsako į klausimą, kas kultūroje ar socialinėje aplinkoje kultūros reikmių aspektu – svarbiausia. Pedagogikos tikslas – aprašyti ir aiškinti ugdymo ir vertybių santykį pedagoginėje tikrovėje. Aksiologija nagrinėja vertybių funkcionavimą ir jų perdavimą (internalizaciją) ugdant žmogų, ugdytinio įvedimą į vertybių pasaulį.

Kai norime aprašyti ugdymo reiškinius, aiškėja, kad jie glūdi socialinių tarpusavio santykių sistemoje ir juos galima išskirti tik mintyse. „Ugdymą išimtinai sudaro „apibendrinimai“ – abstrakcijos, kurios būtinos ugdymo teorijai“ [6, p. 48]. Ugdymo teorija susipynusi su praktika, teorijos ir praktikos prieštaravimus nuolat atspindi, aiškina pedagogika. Ugdymo reiškinių aprašymas suponuoja būtinybę pirmiausia pažinti tikrovę, kurioje vyksta ugdymas. Aptariant vertybių vietą ugdymo procese, kyla klausimai, ar vertybės objektyviai gyvuoja pedagoginėje tikrovėje, kurios iš jų nulėmtos „gyvenimo duotos“ realybės, ar jos

subjektyvūs išgyvenimai, nusiteikimai, atskirtos nuo daiktų (materialių objektų) tik jų reikšmės, kokios yra vertybės ir kurias iš jų būtina perduoti jaunajai kartai, kad būtų garantuotas kartų tęstinumas, ar pedagoginėje tikrovėje yra atotrūkis tarp mokiniams perteikiamų žinių ir vertybių, kokie to atotrūkio padariniai? Ieškant atsakymų į šiuos ir kitus klausimus, vis daugiau Lietuvos ir užsienio mokslininkų įsitraukia į vertybių tyrimus, į vertybes ir gėrybes orientuotą kultūros pedagogiką. Ugdytinio įvedimą į materialų ir dvasinį pasaulį ugdymo procese, vertybės ir gėrybės santykį nagrinėjo A. Maccina, S. Šalkauskis. Vertybių filosofiją, jų paskirtį, funkcionavimą, įvairius internalizacijos aspektus tyrė C. Rogers, A. Maslow, W. Brezinka, B. Bitinas, V. Aramavičiūtė, B. Kuzmickas, L. Astra, vertybes kaip auklėjimo sritį, jų esminius požymius – L. Jovaiša, paauglių vertybių kaitos aspektus Europos tautų kontekste – M. Barkauskaitė, paauglių dvasines vertybes – E. Martišauskienė ir kt.

Atsižvelgiant į tai, kad vertybės yra įvairių mokslų – filosofijos, psichologijos, sociologijos, pedagogikos – tyrimo objektas, svarbu išanalizuoti vertybes kaip integruotą reiškinį, jų sampratą ir ugdomąją paskirtį. Siekiama atskleisti įvairius požiūrius į vertybes, jų teorinius ir empirinius pagrindus. **Tyrimo tikslas** – nustatyti vertybių esmę, sampratą. Tikslas implikuoja šiuos **uždavinius**: 1) apibrėžti vertybių sąvoką; 2) nustatyti vertybių vietą ir reikšmę ugdymo struktūroje; 3) paanalizuoti vidiųjų ir išorinių veiksnių įtaką vertybėms.

Tyrimo metodai – filosofinės, psichologinės, pedagoginės literatūros analizė ir interpretavimas.

Vertybių samprata

Vertybių teorijoje žmogaus ir vertybių santykiui apibūdinti vartojamos įvairios sąvokos: „vertybės ugdyme“ (values in education), „ver-

tybių ugdymas“ – internalizacija (education of values), „vertybinės orientacijos“, „dvasinis, dorinis, socialinis ir kultūrinis ugdymas“, „charakterio ugdymas“, „dorybių ugdymas“. Vertybė – daugiareikšmė, sudėtinga, apibendrinta sąvoka, kaip algoritmas matematikoje ar meniškumas literatūroje. Ji skirtingų autorių įvairiai traktuojama. Vertybę vieni supranta labai abstrakčiai, kaip anapusinę esybę be erdvės ir laiko, kiti – kaip sąmonės reiškinį, nuotikos pasireiškimą, subjektyvų žmogaus požiūrį į vertinimo objektus, dar kiti – kaip natūralią žmogaus poreikių ir gamtos dėsnių išraišką [18, p. 121–125, 136–147]. Vertybių prasmė – išoriniai ir vidiniai reiškiniai požymiai ir aiškėja iš jų priešybių bei kontrastingumo. Daugeliui autorių vertybės – tai gėrybės, kurios atitinka žmogaus poreikius, troškimus, norus, įsitikinimus. M. Halstead ir M. Taylor nuomone, vertybės – tai principai ar fundamentalūs įsitikinimai, kurie yra svarbūs elgesio orientyrai, standartai. Jais remiantis nusprendžiama, kas yra gera ar pageidaujama [8]. Apibūdinant vertybes neretai vengiama konkrečių apibrėžimų, todėl ieškoma kuo abstraktesnių sąvokų. Panašiai vertybes apibūdina G. Theodorson: „Vertybės – tai abstraktūs elgesio principai, kuriems grupės nariai jaučia stiprų emocionalią teigiamą pasišventimą ir kurie atlieka standarto vaidmenį, pagal kurį vertinami veiklos tikslai ir veiksmai“ [21, p. 32]. Universaliu principu laikomas tikėjimas žmogumi, pagarba individualybei.

Sąvokai „vertybė“ būdinga aprėpti daugelį prasmių. Vertybių internalizacijos lygmeniu tai reiškia, kad individas iš daugelio vertybių turi pasirinkti, jo manymu, svarbiausias, pasirinkti savitą elgesio būdą ir pagal šį pasirinkimą mokyti elgtis. Pasirinkimas tampa komplikuoatas, kai iš daugelio gėrybių reikia pasirinkti prioritetas. Gėrybė – tai objektyvioji vertybių ypatybė, visa tai, kas žmogaus sukurta ir tenkina

jo poreikius – kultūra, mokslas, technologija, menas. Žmogus gyvena tokį gyvenimą, kokį vertina, t. y. teikia pirmumą tam tikriems objektams ar gyvenimo būdai, linksta labiau į vienas gėrybes ir atmeta kitas. Auklėjimo tikslas – gėrybes paversti vertybėmis, t. y. kad gėrybės taptų subjektyviai reikšmingu veiklos ir elgesio motyvu. L. Jovaiša vertybes apibrėžia kaip asmeniui reikšmingiausio dalyko išgyvenimą, orientuojantį jo mąstymą ir jausmus į aukščiausias objektyvias gėrybes [10, p. 149]. V. Aramavičiūtė pabrėžia įsitikinimų reikšmę vertybėms. Domėjimasis kuriuo nors gyvenimo aspektu (mokomuoju dalyku, draugais, knygomis) ilgainiui perauga į tvirtą įsitikinimą, norą veikti pagal pasirinktą orientyrą. Vaikas, vadovaudamasis įsitikinimais, mokosi veikti, elgtis, gyventi pagal vertybes.

A. Halderiui vertybės – orientavimosi modeliai, elgesio taisyklės kaip objektyviai galiojančios, kurių „žmonės privalo laikytis subjektyviai vertindami atitinkamus reiškinius, mąstydami ir kontroliuodami savo veiksmus“ [7, p. 230]. Autorius, apibūdinamas vertybes, akcentuoja jų neišvengiamumą, privalomumą ir objektyvumą, ypač besąlygiškai privalu laikytis dorovinių vertybių.

Apibendrinami įvairių autorių požiūras į vertybes, galėtume teigti, kad vertybių koncepcija sudėtinga, nevienareikšmė, nes ji neatskiriama susijusi su išorės pasauliu, žmogų jaudinančiais ekonomikos, kultūros, religijos, politikos klausimais, o kartu su jo pastangomis tą išorės pasaulį padaryti sau artimą, jaukų, gėdžiamą. Todėl vertybes apibūdinančiuose samprotavimuose pabrėžiama jų priklausomybė nuo subjekto individualių motyvų, nuo jo poreikių, interesų, siekių, idealų, įsitikinimų, troškimų ir kt. Vertybėse atsispindi žmogaus esmė – visa tai, kuo jis gyvena, t. y. vertybės glūdi žmogaus sąmonėje. Visa tai galima įvardyti kaip prioriteto teikimą tam tikriems materia-

liems ar dvasiniams objektams. Šiuo požiūriu vertybė yra visa, kas žmogui svarbiausia, reikšmingiausia socialiniu, psichologiniu, doros ar grožio požiūriu, pageidaujami objektai, būsenos, tikslai ar elgesio būdai, taikomi kaip normatyviniai standartai.

Vertybės kaip racionalaus mąstymo, emocinių išgyvenimų ir elgesio ugdymo vienovė

Kaip vertybės implikuojamos į ugdymo procesą? Ugdymo struktūra tikslų lygmeniu apima pažinimo, emocinius, vertybinius ir elgesio komponentus. Pažinimas B. Blumo taksonomijoje apibūdinamas kaip žinios, jų suvokimas, taikymas, analizė ir sintezė. Žmogus protu suvokia išorės pasaulį ir patį save, tuo pačiu savo santykį su vertybėmis. Todėl pažinimas, dar vadinamas racionalumu, intelektualumu, kognityvizmu, nors tarp jų galima išvėlyti tam tikrų skirtumų, padeda paaiškinti vertybių prasmę, ją filosofiskai ir psichologiškai interpretuoti, nustatyti vertybių reikšmę įvairiose gyvenimo srityse. Visuomenės raidoje proto sugebėjimų reikšmė žmogaus tobulumui visada buvo keliami kaip vienas iš svarbiausių veiksnių. Aristoteliui svarbiausia vertybė – tai žmogaus protingumas. Žmogus turi elgtis pagal protą ir vengti impulsyvių veiksmų. Protingumas turi plėtoti socialumą. Žinios žmogui duotos, kad jis suprastų vertingus tikslus. Per pažinimą randasi tokios svarbios vertybės – kritinis mąstymas, racionalumas, idėjų analitinis ir sintetinis atskleidimas.

Individas, protaudamas ir nuolat remdamasis žiniomis, siekia suvokti, kokie dalykai jam yra aktualūs ir svarbūs jo prasmių pasaulyje. Pažinimo dimensijos reikšmė vertybių struktūroje pirmiausia atsiskleidžia per žinias. Tai gi pažinimo šerdis – žinios. Mokyklos funkcija – teikti ne tik žinių, bet ir formuoti pamatinės

vertybes. Natūraliai kyla klausimas, koks žinių ir vertybių ryšys, kokia vieta žinioms tenka vertybių hierarchijoje, kaip žinojimas keičia pažiūras, elgesį, ar nėra atotrūkio tarp žinių ir vertybių. Mokytojas suinteresuotas ne tik žiniomis, o ir tuo, kaip mokyns, veikiamas žinių, tampa žmogumi. Žinios nutiesia tiltą į daugelį dvasinių vertybių – teisingumą, sąžiningumą, gerumą. Mokyns trokšta daugiau nei žinių. Žinios mokiniui gali būti neutralios, savitikslios ir žinios – vertybės, kurios keičia pažiūras ir elgesį. Žinios, teiginiai mokymo procese mokiniui tampa subjektyviai reikšmingi. Tam tikros žinios tampa labai patrauklios, jomis nustatoma tiesa. Pavyzdžiui, žinios apie planetos Žemės apvalumą. Mokiniai savarankiškai renka medžiagą, argumentuoja ir nustato šią planetos savybę. Taigi žinios padeda nustatyti gyvenimo tiesą kaip vertybę. Žinios žmogui yra ne tik informacija, skelbianti naujieną, bet ir būdas suvokti ir asimiliuoti naujas idėjas.

Asmenybės formavimo lygmeniu svarbu, kad ugdytinis įsitrauktų į mokymąsi ne tik protu, bet ir jausmais, išgyvenimais. Todėl kyla klausimas, kaip pažinimo ir emociniai aspektai susiję ugdymo struktūroje, vertybių ieškojimo paradigmoje? Kaip teigia W. Brezinka, viena autorių grupė vertybiniais sprendimams priskiria empirinį turinį, kita grupė su tuo nesutinka. Filosofinėje literatūroje pirmasis požiūris vadinamas kognityviuoju, antrasis – nekognityviuoju. Tie, kurie vertybinius sprendimus mano esant tik jausmų išraišką laikysis nuomonės, kad vertybiniai sprendimai visiškai nesusiję su moksliniais teiginiais. Tačiau kruopšti analizė rodo, kad vertybiniai sprendimai turi empirinio turinio ir galima parodyti, kad jie logiškai yra teisingi arba neteisingi, galiojantys ar negaliojantys [6, p. 88].

Emocinis lygmuo, kaip ir pažinimo, yra natskiriama vertybių struktūros sudedamoji dalis, įkūnijanti patirtį kaip energijos šaltinį, gro-

žio pajautimą, entuziazmą, draugystę, meilę, gerą elgesį. Emocinis lygmuo laikomas tokiu svarbiu, kad vertybės dažnai apibrėžiamos kaip individo tiesioginės emocinės reakcijos. Emocijos atspindi žmogaus santykį su įvairiais objektais – gamta, veikla, kitais žmonėmis. Kaip teigia B. Bitinas, emocijų vaidmuo internalizavimo procese yra analogiškas mąstymui mokymo procese [4, p. 182]. Emociniai išgyvenimai savaime „Aš“ padeda susivokti būsenose, atitinkamai reaguoti, turėti nuostatą tam tikrų vertybių atžvilgiu. Vertybiniai jausmai veikia visą asmenybę, ją taurina, jie išreiškiami vertybiniais teiginiais. Žmogaus vertybes nulemia tai, kokiais jausmais jis vadovaujasi gyvenime. Ar padės draugui iš meilės, pagarbos, užuojautos, ar bijodamas paniekos, nenorėdamas būti atstumtas. Jausmai gali būti įvairūs: patriotizmo, draugystės, pareigos, atsakomybės, garbės, gėdos, pagarbos, užuojautos ir kt. Ypač svarbūs laikomi garbės, savigarbos, gėdos, kaltės jausmai.

Ugdymo procese jo komponentai veikia ne izoliuotai, o kaip visuma, t. y. mokinyms, pažindamas gyvenimo įvykius, juos kartu išgyvena, taip pat reaguoja savo išraiška, gestais ir tuo labiau pažindamas save. Jausmai įvertina tai, ką pažino protas.

Pažinimą ir vertybes sieja ne tikrai žinios, bet ir elgesys. Žmogaus elgesį lemia tai, kaip jis supranta visuomenės elgesio normas, reikalavimus, apskritai savo vietą aplinkoje, kokį jis turi atlikti socialinį vaidmenį, ko aplinkiniai laukia iš jo. Nors vizualiai stebėti vertybių priklausomybę nuo žinių yra sudėtinga, tačiau gilesnė analizė rodo, kad žmogaus elgesiui didesnę įtaką daro ne patys išorės įvykiai, o tai, kaip juos asmuo supranta ir interpretuoja. Vertybių internalizavimo lygmeniu svarbu, kad mokinyms ištrauktų iš mokymų ne tik protu, bet ir jausmais, vertinimais, elgesiu. Į vertybes orientuota pedagogika siekia atsiskaidyti pažini-

mo suabsoliutinimo ir emocinio komponentų supriešinimo. Įvedant individą į vertybių pasaulį, protas ir emocijos daro įtaką kaip visuma, nes emocijos kyla kaip minčių padarinys.

Vertybės socialiniu kontekstu

Ugdymo realybės negalima susiaurinti teigiant, kad vertybės glaudžiai susijusios su pažinimo, emociniu ir elgesio lygmeniu. Svarbu neišleisti iš dėmesio akiračio ir socialinio konteksto, kuriame priimami vertybiniai sprendimai. Vertybes dažnai lemia situacija. Šiuo požiūriu svarbu apsispręsti, kad **pedagogikos tyrimo objektas yra ne tikrai ugdymo reiškiniai, o labiau visi reiškiniai, susiję su ugdymu.** Ugdymo objektas yra žmogaus tikrovės visuma ugdymo perspektyvos požiūriu. Iš šio supratimo aiškėja didelė situacijų reikšmė vertybėms. Ugdymas visada vyksta tam tikromis situacijomis, o ugdymo veiksmai yra svarbiausias situacijos komponentas. Situacija negali būti suvokiama neatsižvelgiant į ugdymo veiksmus. Šie veiksmai yra tik priemonė tikslui pasiekti ir kiekvienas, kuris norėtų juos aprašyti, turi susipažinti su kitais situacijos, kurioje vyksta ugdymas, komponentais.

Aptariant pedagogikos tyrimo objekto ribas ir vertybių vietą jame, kyla klausimas, koks skirtumas tarp individualaus, asmeninio požiūrio į ugdymą ir sociokultūrinio požiūrio. Pirmu atveju, ugdymas laikomas tik individo tobulinimo priemonė, antruoju – priemonė, siekiant išsaugoti visuomenės ir kultūros vientisumą, perėinant iš kartos į kartą. Abu požiūriai remiasi ta pačia aplinkybių visuma. Ugdymu siekiant suteikti vaikams ir paaugliams žinių, sugebėjimų ir vertybių, kurių jiems prireiks norint gyventi nepriklausomai. Visuomenė tuo pačiu įneša indėlį į išlikimą ir kultūros paveldo perdavimą būsimoms kartoms.

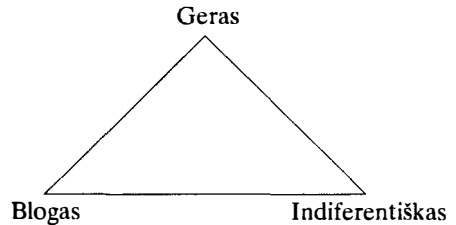
Pasaulis yra nulemtas vertybių, universalios vertybės – gėris, tiesa, grožis – jungia tautas. Vertybių objektyvumas kyla ir iš žmogaus individualios raidos, iš būtinumo tenkinti savo socialinius ir kultūrinius poreikius. Žmogus nuolat susiduria su aplinkos, įvairių reiškinių, objektų vertingumo problema. Pedagogui tenka mokyti labai skirtingus mokinius: vieni mokiniai iš tradicinių darnių šeimų, kiti – iš išsiskyrusių, kiti turi įvairių polinkių, interesų. Pedagogas visa tai turi permąstyti per vertybių prizmę.

Individas, socializuodamasis aplinkoje, turi priimti dorovines normas, kitaip jis nepriaps prie aplinkos. Tačiau žmogus negali būti neutralus vertybių aspektu.

Vertybių reikšmę ugdymo procesui galime grįsti ir tuo, kad niekas negali ugdyti ir ugdytis nesiremdamas vertybiniais sprendimais. Abu ugdymo sąveikos dalyviai – ugdytojas ir ugdytinis – aktyviai dalyvauja vertinimo ir vertybinių sprendimų priėmimo procese. Kiekvienas ugdytojas vertina. Ugdytojas sprendžia apie ugdytinio asmenybę ir vertina konceptualizuotas asmenybės būsenas ir savybes kaip sugebėjimus ir pažiūras.

Vertybių prasmė aiškėja iš priešybių, kontrastingumo. Jeigu vienas asmuo yra mylimas, gerbiamas, vertinamas dėl savo pozityvių požymių, tai kitas priešingai – juo bjaurimasi, jis nemėgstamas ar net nekenčiamas. Kiekvienas daiktas, objektas turi negatyvumo ar pozityvumo požymių. Vertybinis požiūris reiškiamas ne tik priešybėmis, etiketėmis – teisingas ir neteisingas, geras ar blogas, naudingas ar žalingas, bjaurus ar gražus, bet ir sprendimais, vartojant ir kitas sąvokas, pavyzdžiui: „didžiausia nuodėmė mokant yra nuobodybė“, „faktinės žinios yra nereikšmingos“, „mokymasis yra laiko gaišimas“, „melagystė yra visada teisingai baudžiama“, „ugdymas rykšte yra neabejotinai blogas auklėjimas“, „ugdymas, kuris nieko gero nedavė poreikiams tenkinti“ ir kt. Tačiau ver-

tinimu išreiškiame aukštesnį ar žemesnį sutikimo laipsnį ar visiškai indiferentišką požiūrį į objektą. Greta gero ar blogo vertinimo visada gali būti ir indiferentiškas.

Vertinant būtina skirti vertinamąjį dalyką ir jam priskiriamą vertybę. Objektas, kuriam priskiriama vertybė, laikomas vertybės nešėju. Šis vertybių nešėjas turi vertę kam nors arba laikomas vertybe, bet savaime nėra vertybė. Iš objekto, kaupiančio savyje potencialią vertybę, ir jo vertintojo pozicijų išaiškėja gėrybės ir vertybės santykis. Amžių eigoje sukurtos materialinės ir dvasinės gėrybės turi tapti troškimų ir vertinimų objektu. Jeigu žmonija nieko nebūtų sukūrusi, nebūtų ko trokšti ir vertinti. Anot S. Šalkauskio, gėrybė – tai „visa materialinė kultūra, sukurta sutelktomis žmonių pastangomis...“ [20, p. 14]. Gėrybės yra konkrečios – pinigai, turtas, įvairūs daiktai ir abstrakčios – sveikata, mokslas, technologija, menas, draugystė, meilė ir kt. Ugdytinio brendimas gali būti „užpildytas“ ir persmelktas nereikšmingų ir visuomeniškai reikšmingų gėrybių ir vertybių. Kokias vertybes vaikai ir jaunimas turi ugdytis ir kurios iš jų turi dominuoti jų sąmonėje? Tai klausimai, į kuriuos atsakymo ieškoma šimtmečius. Gėrybių vertė pedagoginiame procese atsiskleidžia per ugdymo tikslus.

Vertinamos situacijos, turimos priemonės, taip pat galimi poveikiai, kurie sudaromi esant skirtingoms situacijoms. Ugdyti – tai reiškia atrinkti, spręsti, teikti pirmenybę, vengti, atmes-

ti ir atsisakyti. Niekas, kas veikia ir ugdo, negali išvengti vertinimo. Taigi ugdymas reiškia žmonių ir situacijų, idėjų, troškimų, reikalavimų ir pasiekimų, institucijų ir veiksmų, tikslų ir priemonių nuolatinį subjektyvų vertinimą.

Iš įvairių vertybinių orientavimo koncepcijų tikslinga išskirti bendriausius, daugelio autorių pripažįstamus vertybių požymius ir indikatorius.

Poreikiai, interesai kaip vertybės

Vaikas aplinkoje domisi ne visais įvykiais, faktais, reiškiniais, situacijomis, o tik tomis, kurios jam atrodo patrauklios. Domėjimasis vienais objektais ir abejingumas ar neutralumas kitų atžvilgiu rodo, kad vaiko santykių su aplinka pradžios pozicija yra poreikiai, interesai, troškimai. Vaiko fizinė ir psichinė būseną sukelia tam tikrus poreikius – interesus. Poreikiai reguliuoja jo jausmus, santykius, nusako, kokią prasmę žmogus teikia išorės pasauliui, kam teikia pirmumą. Žmogus turi poreikį su kažkuo sutikti ar nesutikti, kažką mylėti, vertinti, gerbti, kažką laukti. Kažkas turi būti mylimas, kažkas – atstumtas. Tokio vertinimo pradžia – vidinis poreikis. A. Maslow, lygindamas poreikius ir vertybes, klausia, ar vertybės yra instinktyvios, organizmo paveldėtos, kaip melės ar vitamino D poreikis? Pašalinę D vitaminą iš savo dietos, susergame, atėmę meilę iš savo vaikų, juos pražudome, o atėmę tiesą iš žmogaus, jį padarome įtarų, nepasitikintį. Taigi A. Maslow išvelgia poreikių ir vertybių ryšius, taip pat skirtumus. Jo nuomone, „žmogui būdinga poreikių hierarchija, kurioje biologiniai poreikiai yra hierarchijos pagrindas, o dvasiniai – viršūnė. Bet vertybėms, ne taip kaip biologiniams poreikiams, vidinė ir išorinė hierarchija nebūdinga. Visos vienodai svarbios, kiekvieną galima apibūdinti kitomis [...], tiesa turi būti išbaigta, estetiška, visapusiška [...], grožis

turi būti tikras, geras, visapusiškas“ [17, p. 418]. A. Maslow biologinius poreikius lygina su vertybėmis, o kiti autoriai jas sieja su įvairiais poreikiais. Asmenybės ištraukimą į vertybių pasaulį per poreikius pabrėžia A. Jacikevičius teigdamas, kad vertybės yra „daiktai, reiškiniai ar žmonės, kurie tiesiogiai patenkinami [...] asmenybės materialinius ar dvasinius poreikius.“ [9, p. 147]. L. Astra vertybių sampratos koncepcijos svarbiausiu komponentu įvardija kultūros poreikius. Todėl, jos nuomone, vertybės – visuotinai suvoktos kultūrinės reikmės, įtvirtintos žmonių socialinės veiklos etalonais, elgesio normomis [2]. Taigi vertybių vertingumo ir reikšmingumo pagrindu, jų įsisąmoninimo sąlyga laikomi poreikiai, kurie įkūnija visa tai, ko žmogus trokšta ir nuolat siekia.

Idealai kaip vertybės

Žmogaus tobulinimo idėja visada buvo susijusi su idealistine būties samprata. Žmogus nuolat balansuoja tarp to, kas yra ir galėtų būti. Anot A. Maceinos, „būtis yra pastatyta tarp dviejų terminų: realybė <...> ir idealas“ [14, p. 21]. Žmogaus būtis vertybiniuose apmąstymuose išskyla kaip siekimo, kūrimo ateityje objektas. Žmogaus esmė skleidžiasi ateities lygmeniu ir kontekstu, nes jis jaučiasi ne tik dabar esantis, o dar labiau tampantis, nes būtis suvokiama ir išgyvenama trejopai: kaip esanti, tampanti ir normuojanti [15, p. 95]. Atsižvelgiant į idealo turinio įvairovę, skiriami įvairūs idealo tipai – demokratinis, humanistinis, krikščioniškasis, pastarasis dar skirstomas į transcendentinį, moralinį ir socialinį [9, p. 12]. Svarbiausi idealai, anot S. Šalkauskio, – tiesa, gėris, grožis ir šventumas. Žemiau už jų stovi kitos vertybės – sveikata, valdžia, utilitarinės vertybės. Absolutus idealas – tobuliausioji Esysbė, Dievas, kuris yra visų idealų šaltinis ir baigtis [20, p. 359]. Krikščioniškojo tipo turi

nyje idealia vertybe laikoma Aukščiausioji būtybė, iš kurios kyla pagrindinės krikščioniškosios vertybės – tikėjimas, viltis, meilė, pagarba žmogui, gerumas. Meilė Dievui reiškiasi per meilę žmogui. Jei žmogus neturi aukštų idealų, jis turi žemus, kurie nulemti utilitarinių vertybių ir geidulių. Idealo sinonimas yra tikslas. Žmogaus keliamame tikslu, siekiamybėje yra kažkas daugiau, ko galima pasiekti esamomis aplinkybėmis. Kadangi žmogui būdingi vaizdiniai apie idealą, geresnės ateities troškimas, tai ugdymas visada yra grindžiamas idealais. Šiuo požiūriu auklėjimas yra idealizuotų vertybių diegimas į mokinio sąmonę.

Tikslai kaip vertybė

Tikslai, kaip ugdymo proceso dalis, numatomo rezultato matavimo instrumentas, kognityvi programa, atsispindinti pažinimo, emocijų išgyvenimų, elgesio padariniams, kreipia ugdytinį tobulėti įvairiais požiūriais: ugdytis naujus gebėjimus, kompetencijas. Į tikslus orientuotas ugdymas svarbus ne tik mokinio pasiekimams, jais vadovaujamosi pasirenkant prioritетines veiklos ar gyvenimo sritis. Tikslas orientuoja vaiką į tam tikrą gyvenseną, siekia pakeisti jo vidinį pasaulį, moko dirbti ir elgtis idealiai. Mes linkę vadinti kiekvieną sistemą ugdomąja, jeigu joje keliami tikslai, nepaisant, ar šie tikslai pasiekiami ir ar juos priima mokiniai. Tikslų taksonomijoje vertybėms tenka išskirtinis vaidmuo, nes vertybė glaudžiai susijusi su žmogaus gyvenimo prasmės, galutinio tikslo paieška. Vieni ugdymo tikslai nukreipti į pažinimo rezultatus ir palyginti nesunkiai išmatuojami, kiti – į dvasinio ugdymo transcendentines vertybes, kurias išmatuoti gerokai sunkiau. Tikslai mokyklos praktikoje apima įvairias mokinio tobulėjimo sritis. Vieni tikslai orientuoti į rezultatus, dar vadinami „profesiniais tikslais“, kiti – į mokymo organi-

zavimą, kaip individualizavimą, mokymą dirbti komanda, grupėmis, savęs vertinimu, refleksive analize.

Pedagoginiame procese svarbu suderinti mokyklos tikslus bei mokinių ir tėvų asmenines vertybes. Ugdymas mokykloje iš esmės yra dorovinio pobūdžio: tai supranta tėvai ir visuomenė. Daugelis supranta ir nori, kad mokykla ugdytų mokinius ne tik pažinimo požiūriu, o kartu skiepytų dorovines, visuomenines vertybes, padėtų mokiniui integruotis į visuomenę. Problema kyla, kai tėvai savo vertybes laiko ne kaip pirmenybės teikimą tam tikriems ugdymo aspektams ar savo požiūri, o kaip tvirtą argumentą, faktą, kaip kitų kėsiniams į jų vertybes. Skiriasi tėvų pažiūros į tikslų prioritetus, o ir mokinių požiūris į mokomąjį dalyką yra pasirenkamojo pobūdžio. Bendros nuomonės nėra ir dėl mokinio ir vertybių santykio: ar mokinių vertybes tikslinga ugdyti, ar tik supažindinti su jomis, leidžiant pasirinkti. Kylančios problemos rodo, kad ugdymo tikslai, jų prioritetai atsiranda iš mokytojų, mokinių ir tėvų vertybių. Todėl mokykla turi aiškintis mokinių ir tėvų su ugdymo tikslais susijusias vertybes. Tikslų pliuralizmas – vienas iš būdų įveikti prieštaravimus, kylančius dėl skirtingų vertybinių orientacijų į ugdymo tikslus. Dabar tikslų turinį europiniu kontekstu veikia rinkos santykiai, siekiamybė išugdyti tokios kompetencijos žmogų, kuris aprūpintų rinką ir patenkintų pirkėjų poreikius.

Įsitikinimai kaip vertybė

Auklėjimas ir vertybės sąveikauja per pažiūras, įsitikinimus, emocinius išgyvenimus, nusakančius vertybių reikšmingumą individui.. Auklėjimas tampa veiksmingas tik per vertybes. Žmogus gyvena ir veikia dėl vertybių. Jų skiepijimas pakelia žmogų į spręstinių problemų lygį, apsaugo nuo uždarmo, perdėto indi-

vidualumo. Auklėjimo tikslas – ugdyti tokius įsitikinimus, kad gėrybės taptų reikšmingos.

Kiekvienas žmogus jam svarbų dalyką vertina pagal savo pažiūras ir įsitikinimus. Tvirti įsitikinimai teikia galimybę užimti tam tikrą poziciją, jos principingai laikytis. Kaip teigia V. Aramavičiūtė, „vertybių pripažinimo laipsnis gali būti labai įvairus: nuo nedidelio susidomėjimo iki tvirto įsitikinimo jų reikšmingumu ir pasirengimu jas realizuoti“ [1, p. 38]. Aukščiausias nusistatymas vertybių atžvilgiu yra grindžiamas žemesniu – pažinimu. Pirmiausia kaupiamos žinios apie objektą, ieškoma argumentų, patvirtinančių ar paneigiančių pasirinkimą. Kitoje, aukštesnėje stadijoje trokštamo objekto pasirinkimas sukelia moralinį pasitenkinimą, teigiamas emocijas. Įsitikinimai jungia savyje žinias, emocijas ir pažiūras. Kuo įsitikinimai gilesni, tuo tvirtesni vertybiniai sprendimai ir didesnės pastangos elgtis pagal pasirinktas vertybes.

Vertybių internalizacija gali būti grindžiama ne vienu kuriuo iš pirmiau aptartų indikatorių. Kaip nurodo D. Levis, „vertybės gali būti apspręstos jausmų arba tikėjimų, arba troškimų. Arba visų jų kombinacijos. Arba kai kada dviejų ar trijų iš karto“ [14, p. 114]. Internalizacijos lygmeniu įsitikinimai tampa vertybėmis, jei atitinka šiuos reikalavimus:

- laisvai pasirinktos,
- pasirinktos iš kelių alternatyvų,
- draugų, vyresniųjų pripažintos ir vertinamos.

Išvados

Atlikta kokybinė vertybių analizė leidžia padaryti šias išvadas:

1. Ugdymo aksiologija siekia įvardyti ir susieti įvairius reiškinius į visumą. Sąvoka „vertybė“ vartojama labai įvairiomis reikšmėmis: kaip pasaulio vertę turintis aspektas, kaip patrauklūs objektai, gyvenimo kokybė, vertingi daiktai ar reiškiniai, elgesio normos, daromi sprendimai. Iš šios vertybes nusakančios įvairovės galime išskirti jų universaliausius aspektus: tai pirmumo, reikšmingumo teikimas, nuolatiniai apibendrinti vaizdiniai apie gerovę, visa tai, kas žmogui brangu, laukiama ir trokštama.
2. Šiuolaikinė pedagogikos teorija ugdymą traktuoja kaip universalų procesą, apimančią pažinimo, emocinio-vertybinio elgesio aspektus. Pažinimas ir emocijos vertybiniuose sprendimuose susijusios priklausomybėmis. Emocijomis vertinama tai, kas pažinta protu, išreiškiamas individo ir vertybių santykis, rodomas dėmesys prioritetiniams objektams, sutikimas su įsivaizduojamu gėriu.
3. Išskirtini šie vertybių sampratos koncepcijų aspektai: poreikiai, interesai kaip vertybė, idealai, tikslai kaip vertybė, įsitikinimai kaip vertybė. Taigi vertybės – svarbus individų pozicijos formavimo ir jų elgesio orientavimo veiksnys ir reikšminga kultūros sritis, įkūnijanti visa tai, ką sukūrė žmonija.

LITERATŪRA

1. Aramavičiūtė V. Ugdymo samprata. Vilnius, 1998.
2. Astra L. Šiuolaikinės lietuvių vertybės // Kultūra – tautos būties pagrindas. Kaunas, 1994.
3. Barkauskaitė M. Devintųjų klasių mokinių nuostatų, vertybių ir vertinimų tyrimas // Pedagogika. 1997, t. 33, p. 15–37.
4. Bitinas B. Ugdymo filosofija. Vilnius, 2000.
5. Bitinas B. Vvedenie v filosofiju vospitanija. Moskva, 1996.
6. Brezinka W. Philosophy of Educational Knowledge. Boston, 1992.
7. Halder A. Filosofijos žodynas. Vilnius: Alma litera, 2002.
8. Halstead M., Taylor M. Learning and Teaching about Values: a review of recent research // Cambridge Journal of Education; Jun 2000, Vol. 30, Issue 2.
9. Jacikevičius A. Siela, mokslas, gyvenimas. Vilnius, 1995.
10. Jovaiša L. Hodegetika. Auklėjimo mokslas. Vilnius, 1995.
11. Juknevičius S. Skirtingos dimensijos. Lietuvos gyventojų vertybės europiniame kontekste. Vilnius, 2002.
12. Kuzmickas B. Laimė, asmenybė, vertybės. Vilnius, 2001.
13. Levis D. Dispositional Theories of Value // Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volume 63 (1989).
14. Maceina A. Kultūros filosofijos įvadas. Kaunas, 1936.
15. Maceina A. Gamta ir kultūra // Logos. 1937, Nr.1.
16. Martišauskienė E. Vyresniųjų paauglių požiūrio į dorines vertybes dinamika // Acta Paedagogica Vilnensia. 2001, t. 8, p. 85–90.
17. Maslow A. Humanistinės pedagogikos tikslai ir reikšmė // Lietuvos ir užsienio psichologijos antologija / Sudarė M. Garbačiauskienė. Kaunas, 1999.
18. Navickas J. Vertybė ir dorovė. Roma, 1988.
19. Šalkauskis. S. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1991.
20. Šalkauskis S. Jaunuomenė ir gyvoji dvasia // Raštai. T. 5. Vilnius, 1996.
21. Theodorson G. A. A modern dictionary of sociology. New York, 1969.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF VALUE EDUCATION

Romanas Vasiliauskas

Summary

The article treats the views of various scientists on the concept of values. Such values are treated as an interdisciplinary object which includes philosophical, psychological and pedagogical approaches.

Findings suggest that value is one of the main parts of the educational structure, in which cognition, emotional and behavioural aspects are closely related in the valuing process. In the study of the

aspects of value concepts a conclusion is made that value forms a whole of meanings. Various aspects of its meanings, such as negativeness and positiveness, as well as objective and subjective demand character of values are revealed. The process of valuing is determined by such indicators as needs, interest, ideal, aims and beliefs. The study shows in what way these indicators affect the process of valuing.

Įteikta 2004 04 15

Priimta 2004 12 02